

Розділ IV КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9.01

Бесчастний Віктор Миколайович,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Назимко Єгор Сергійович,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Лосич Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ: ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ

У запропонованій статті подано визначення кримінологічних термінів, які розроблялися вченими інституту та увійшли до «Української кримінологічної енциклопедії» (вийшла друком у 2017 році).

Терміни подано за принципом «від загального до окремого (часткового)». Виклад матеріалу розпочато з базового визначення кримінологічних теорій. Надалі розглядаються ті теорії протидії злочинності, які зараз відроджуються у вітчизняній науці, які викликають найбільший інтерес серед правників, учених та всіх, хто цікавиться питаннями протидії злочинності.

Ключові слова: кримінологія, теорії, злочинність, детермінанти, протидія, запобігання, нейтралізація.

Кримінологічні теорії — система наукових концепцій, поглядів та знань, що описують, пояснюють сутність та закономірності детермінації злочинності, характерні ознаки особи злочинця та факторів злочинності, визначають рекомендації щодо їх нейтралізації, а також формують науково-прикладні засади протидії злочинності.

Теологічні кримінологічні теорії. Основна ідея теологів полягає у тому, що злочинність — це прояв зла, а причиною злочину є відвернення людини від Бога, перебування під владою диявола.

Під злочинністю розуміють крайні прояви зла, посягання на вище Добро. Головною рисою особи злочинця виступає втілення (персоніфікація) зла. Окремі види злочинності (наприклад, насильницьку) пов'язують навіть із поклонінням демонічним культам.

Ідеї, що виробляються в рамках теологічного підходу до аналізу злочинності, досить складні. Деякі з них мають трансцендентний характер. У той же час вони відкривають нову грань буття, нову площину вивчення кримінологічних явищ. Вони можуть бути покладені в основу відповідних наукових гіпотез, мають колосальну світоглядну значимість.

Класичні кримінологічні теорії. З точки зору представників класичних кримінологічних шкіл (Беккарія, Бентам, Горварда, Лист, Фейербах та ін.) злочин є прямим наслідком свідомої поведінки людини, яка, володіючи повною свободою волі, здійснює вибір варіанта власної поведінки.

Людина, розуміючи значимість своєї поведінки, вступає у відносини з іншими людьми, має свободу вибору правомірної та протиправної поведінки. У рамках цієї теорії не приділяється належної уваги детермінації злочину та особі злочинця. Злочин розглядається як посягання на встановлену державою правову норму. Головним засобом впливу на злочинність є покарання за вчинений злочин, що розуміється як невідворотна та справедлива відповідь суспільства з метою виправлення і знешкодження злочинця.

У центрі уваги класиків перебуває факт вчинення злочину, а також проблеми співвідношення злочину та покарання. Одним із постулатів цього напряму є розуміння того, що людина наділена свободою волі в такій мірі, що може вибирати між добром і злом та розуміє наслідки свого вибору.

Представники класичних теорій при переоцінці можливостей покарання недостатньо уваги приділяли особистості злочинця, а також об'єктивним соціальним чинникам, які детермінують злочинність.

Багато ідей представників цього напряму відображено у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність (перш за все це стосується поняття злочину, поняття та мети покарання).

Антропологічні кримінологічні теорії. З точки зору представників антропологічної школи кримінології (Ломброзо, Гарофало, Пінатель) злочинність обумовлюється антропологічними характеристиками людини, наявністю психічних хвороб та іншими психофізіологічними властивостями злочинної особистості.

У рамках антропологічної школи найбільш розповсюдженою є теорія природженого злочинця, основна ідея якої полягає у тому, що «природжений» злочинець відрізняється від інших людей рисами «виродження» («злочинець — це атавістична істота, яка відтворює у своїй особистості інстинкти первісного людства і нижчих тварин»). Ознаки «виродження» проявляються в численних «стигматах» (наприклад, «ненормальності» в анатомічній будові тіла тощо).

Ще одним напрямом цієї школи є теорія небезпечного стану особистості (Р. Гарофало, Ж. Пінатель), основна ідея якої полягає у тому, що в окремих випадках особа вчиняє злочин на ґрунті певного психічного стану, який обумовлює стан конфлікту з соціальними нормами. Зазвичай небезпечний стан є тимчасовим і відповідає внутрішній кризі, що змінюється емоційною байдужістю, після якої настає егоцентризм, а потім лабільність (нестійкість), яка може знову перерости в кризу. Небезпечний стан діагностують фахівці. При цьому важливу роль відіграє порівняння результатів дослідження особи з відомостями про ситуацію, у якій вона знаходиться. При оцінці ситуації враховують, зокрема, матеріальні умови, вплив з боку оточення, наявність психотравмуючих факторів тощо.

Соціологічні теорії. З точки зору соціологічних теорій злочинність є соціальною закономірністю, що неминуче веде до визнання її обумовленості соціальними явищами, процесами розвитку суспільства, які сприяють або перешкоджають існуванню злочинності.

Соціологічні теорії злочинності мають ряд напрямів.

Теорія багатофакторності (А. Кетле): основна ідея полягає у тому, що існування злочинності пояснюється наявністю сукупності факторів, до яких відносять дегуманізацію людських законів у результаті науково-технічного розвитку, індустріалізацію, конкуренцію, бідність, урбанізацію, фрустрацію, алкоголізм, етнічно-психологічну несумісність, почуття неповноцінності в результаті багатьох факторів.

Теорія соціальної дезорганізації (Е. Дюркгейм): основна ідея полягає у тому, що існування злочинності пояснюється впливом на особу соціальних факторів та існуючої соціальної реальності, до якої потрапляє особа після народження та до якої має підлаштувати своє буття з метою існування у соціумі.

Теорія конфлікту культур (Т. Селлін): основна ідея полягає у констатації взаємозв'язку культури суспільства і злочинності. Зміна культури — процес досить тривалий, тому й процес впливу на злочинність не може носити одномоментний характер. Практичні висновки з цієї теорії полягали у необхідності контролювати процеси еміграції, вживати заходів щодо зближення культур різних соціальних верств і груп, усувати елементи, що викликають їх протиріччя.

Теорія стигматизації (Г. Беккер, Е. Леметр): вважається, що у результаті засудження людини (особливо у разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі), їй немов би ставиться ганебне «тавро» особи другого сорту, яка до того ж є небезпечною для суспільства. Таврування виявляється в негативному ставленні суспільства до засудженого, а також у внутрішньому засвоєнні людиною ролі злочинця. Особливе значення надається психологічній переорієнтації особи, що зазнала відчуження законослухняних громадян і зблизилась зі стилем життя інших злочинців.

Теорія диференційної асоціації (Г. Тард): існування злочинності пояснюється звиканням особи до злочинної поведінки під впливом психологічних механізмів навчання та наслідування. Теорія диференційованих асоціацій полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не через те, що має до цього схильність, а тому, що бачить більше прикладів суспільно небезпечної поведінки. Тож вона запозичує негативні моделі поведінки.

Віктимологічна теорія (Г. Гентиг): її прихильники вважають, що злочинна поведінка особи здебільшого зумовлюється поведінкою жертви, тобто саме вона здатна полегшувати виконання злочинного наміру або провокувати злочинця на його реалізацію. Якщо ж поведінка особи відповідає нормам моралі та встановленим у суспільстві правилам, злочинне зазіхання на ті чи інші суспільні відносини або зводиться до мінімуму, або взагалі унеможлиблюється та дозволяє уникнути небезпечних наслідків суспільно небезпечного діяння. Прихильниками віктимологічної теорії було розроблено спеціальний термін, який пояснює психологічні та інші особливості особи, її властивості, соціальну ситуацію та роль, які провокують, полегшують злочинну поведінку та впливають на імовірність стати жертвою злочину — віктимність.

Сучасне уявлення про причини та умови вчинення злочину є неоднозначними та скоріше являють сукупність вищезазначених кримінологічних теорій, однак провідною на сьогоднішній день є теорія багатофакторності, згідно з якою злочинність є неоднозначним, мінливим явищем, яке залежить від впливу комплексу факторів.

КРИМІНОЛОГІЯ АРХІТЕКТУРНА

Кримінологія архітектурна — кримінологічний напрям, прихильники якого основними детермінантами злочинності вважають особливості проєкції будівель та споруд, що формують просторове середовище для життя та діяльності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Думку про існування причинно-наслідкового зв'язку між зовнішнім виглядом та конструктивними особливостями будівлі та злочинами вперше було озвучено у 1978 р. у Вісбадені на Першому міжнародному симпозиумі з питань планування міського будівництва і зв'язку між архітектурою житлових районів та зростанням злочинності.

Проблема впливу архітектури на особу злочинця розглядалася з декількох позицій: по-перше, вважалося, що через достатньо незручне планування будівель існують місця, які приховані від людського ока, через що, опинившись у такому місці, людина стає ситуативно віктимною, і у разі замаху на вчинення відносно неї злочину буде позбавлена можливості просити про допомогу. По-друге, учені вважали, що зовнішній вигляд будівлі може негативно впливати на психіку людини. Зазначена думка є небезпідставною. На популярному сайті «Esotericnews» зазначається, що науковцями давно доведено, що форма будівлі здійснює певний вплив на психіку людини, так, наприклад, звичайні кубічні форми здатні здійснювати перерозподіл електромагнітних хвиль, а скло та бетон створюють ефект радіоекрана, відокремлюючи біополе людини від природних частот. Американський архітектор Луїс Генрі Саллівен вважав, що архітектура — це мистецтво, яке впливає на людину найбільш повільно, проте найбільш стійко.

Третьою причиною впливу архітектури на людину кримінологи вбачали в тому, що міська архітектура може порушувати систему соціального контролю.

З цього приводу сталою є думка про те, що архітектурний простір міста є невербальною, візуальною системою комунікації, як набір знаків та значень, які складаються та передаються його жителям і формують, за словами М. Фуко, «режим правди» [1, с. 94]. Таким чином, архітектура міста формує не тільки матеріальні оболонки для процесів життєдіяльності, а й «тексти» повідомлень, закодовані специфічною мовою форм, що дозволяють орієнтуватися в культурному просторі і закріплюють певні системи ідей і цінностей. Архітектура не просто відтворює соціальне середовище, але і конструює його завдяки своїй матеріальності, і в цьому виявляються її соціоконтрольні функції.

Найбільш широкого розвитку архітектурна кримінологія здобула в Нідерландах. Так, наприклад, нідерландськими вченими неодноразово проводилися експерименти щодо впливу на людину графіті, у ході яких було встановлено, що останнє може підштовхувати до злочинних діянь та посилювати негативні нахили. Учені вважають, що розписані графіті стіни здатні обумовлювати порушення визнаних норм суспільної моралі.

Ще одним поштовхом до розвитку архітектурної кримінології стала думка психологів про те, що візуальне середовище на лоні природи створює відчуття комфорту, сприяє релаксації — у такій обстановці людина стає добрішою. Навпаки, монотонне візуальне середовище травмує психіку, викликає агресію. У зв'язку із цим виникло нове екологічне спрямування — відеоєкологія (від латин. video — бачити, грец. οίκος і λόγος — екологія), у контексті якої почали розглядати архітектурну середу.

Ученими було встановлено існування так званого «гамогенного поля» — видимого поля, на якому або відсутні видимі елементи, або присутні в невеликій кількості. Такі поля є достатньо небезпечними для здоров'я в міському середовищі через підсвідомий вплив на психіку людини. Під час зустрічі з такими полями око людини починає працювати в тривалому режимі пошуку та не знаходить зорового елемента для фіксації погляду, що викликає втому, дратівливість, направляє у мозок дезінформацію та призводить до дезорієнтації у просторі [2, с. 344].

Цікавим є той факт, що перші ідеї співставлення зовнішнього вигляду архітектури та існування злочинності можна прослідкувати ще в романі Ф.М. Достоєвського «Злочин та покарання», у якому автор під час опису Петербурга того часу неодноразово звертав увагу читача на похмурість та «болісність» міста. Достоєвський описував вузькі, тісні вулиці, заселені ремісниками і жебраками, брудні двори-колодязі, у яких відбуваються трагедії.

Під час опису приміщення, у якому живе головний герой роману — Р. Розкольников, письменник звертає увагу на те, що кімната «...була крихітна, як клітка, кроків шість завдовжки, мала дуже жалюгідний вигляд зі своїми жовтенькими запиленими і всюди відсталими від стіни шпалерами, і до того ж низька, що більш високій людині ставало в ній моторошно...» [3]. Таким чином, образ Петербурга в романі Ф. М. Достоєвського має безпосередній зв'язок з головною темою роману — злочинном. Саме атмосферою Петербурга письменник намагається пояснити злочинні нахили кожного героя роману.

Архітектурна кримінологія є послідовницею *кримінології клінічної*, адже її прихильники вбачають причини злочинності в особливостях психіки людини, впливу тих чи інших факторів на сприйняття нею оточуючого середовища та сучасних реалій.

Архітектурна кримінологія сьогодні широко розвивається в європейських країнах. Так, наприклад, у Німеччині було створено спеціальну робочу групу, яка займається проектуванням будівель, які є прийнятними для психіки людини.

В Україні архітектурна кримінологія тільки починає свій розвиток, про що свідчить нагальний інтерес представників різних галузей знань (соціології, психології, теорії архітектури, кримінології) до феномену архітектурної злочинності та протидії їй.

Список використаних джерел

1. Билько О. И. Социальный контроль в архитектурном пространстве современного города / О. И. Билько // Грані. — 2012. — № 1. — С. 92–94.
2. Балакина Л. А. Валеева Е. А. Архитектурная среда в контексте видеозекологии // Л. А. Балакина, Е. А. Валеева // Казанский медицинский журнал, 2005. — № 4. — С. 343–344.
3. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание: роман в 6-ти частях с эпилогом. — М. : Эксмо, 2007. — 592 с. — (Русская классика).

КРИМІНОЛОГІЯ КЛІНІЧНА

Кримінологія клінічна — напрям кримінології, запроваджений наприкінці ХІХ ст. італійськими вченими Е. Феррі та Р. Гарофало, концепція якого полягає в існуванні гранично небезпечного стану злочинця, його біологічних особливостей, які є передумовою вчинення злочину. Прихильники клінічної кримінології вважають, що злочинець може бути підданий корекції через застосування до нього тих чи інших засобів медико-психологічного впливу.

Клінічна кримінологія як самостійний напрям теорії протидії злочинності розвивалася здебільшого представниками трьох наукових шкіл: італійської (Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Рафаеле Гаррофало, Філіппе Граматика), французької (Жан Пінатель, Габріель де Тард) та австрійської (Зігмунд Фрейд).

Витоки клінічної кримінології беруть свій початок із праць італійського судового психіатра та кримінолога Чезаре Ломброзо, який увійшов в історію як автор теорії про біологічну схильність людини до вчинення злочинів. У своїй праці «Злочинна людина» вчений наполягав на тому, що за зовнішнім виглядом людини (її анатомічними особливостями) з високим ступенем вірогідності можна визначити не тільки той факт, чи має особа схильність до вчинення суспільно небезпечних діянь, а і які саме види злочинів їй притаманні.

Послідовник Чезаре Ломброзо, італійський кримінолог Енріко Феррі вважав, що у злочинного індивіда атавістичні, дегенеративні та патологічні аномалії або стигмати зустрічаються частіше, ніж у індивідів незлочинних тих же соціальних класів і того ж етнічного походження. Більша кількість аномалій, що характерні для злочинного типу, утворює

особисту схильність до злочину. Спираючись на праці представників італійської школи, Енріко Феррі зазначив, що коли мова йде про злочинний тип та про природженого злочинця, мається на увазі фізіопсихічна схильність до злочину, яка у деяких індивідів може і не призводити до злочинних дій, якщо вона утримується прийнятними умовами середовища, але яка, як тільки ці умови стануть неприйнятними, буде слугувати єдиним позитивним обумовленням антигуманної та антисоціальної діяльності злочинця [1, с. 35].

Інший послідовник Чезаре Ломброзо — Рафаеле Гарофало — розглядав злочинця як особу, позбавлену співчуття та чесності. Злочинець, на думку Рафаеле Гарофало, є соціально дезадаптованим, нездатним пристосуватися до нормального життя, що викликає в ньому потребу вчиняти злочин. Учений зазначав, що в той час, коли ще не доведено, що злочин є результатом психічних аномалій та сталих звичок або шкідливих для здоров'я умов, юристи не можуть стверджувати, що вищезазначені умови можуть стати причиною невизнання вини злочинця. Гарофало наполягав на тому, що має бути створена спеціальна комісія, яка встановлюватиме рівень суспільної небезпечності злочинця та призначатиме йому рівнозначне покарання.

Таким чином, на відміну від свого вчителя, Гарофало причину злочину вбачав не стільки у фізіологічних та анатомічних властивостях злочинця, скільки в його соціальній значимості та психологічній адаптованості до умов навколишнього середовища.

Ще один представник італійської школи клінічної кримінології — Філіппе Граматика — (як і більшість «кліністів») вбачав, що попередження та ресоціалізація злочинця має відбуватися тільки на індивідуальному рівні, адже причина вчинення злочину знаходиться на несвідомому рівні злочинця; це і була основна ідея вченого, яка будувалася на принципі соціального захисту.

Теорія італійських учених була піддана жорсткій критиці з боку представників французької школи кримінології в особі вченого Габріеля де Тарда, який у своїй праці «Злочинець та злочин» зазначив, що схильності характеру, які ведуть до злочину і навіть мають до нього призвести, не можуть бути пов'язані з однією і тією самою анатомічною ознакою, тому що злочин є результатом схрещення внутрішніх шляхів, які йдуть від найбільш протилежних точок [2, с. 56].

Габріель де Тард висловлював таку думку: якщо зайняти наукову позицію Ломброзо, то між безумством та злочином буде така ж різниця, як між красномовством і поезією. Злочинцем народжуються, а безумним стають потім.

Значний внесок у клінічну кримінологію зробив французький учений Жан Пінатель, який досліджував теорії інстинктивних збочень, психопатичної особистості злочинця та психоаналітичну теорію особистості злочинця. Учений вважав, що причиною злочину є біопсихологічна природа особистості злочинця. Пінатель зазначав, що відправним пунктом клінічної кримінології є небезпечний стан злочинця. Саме клінічна кримінологія покликана виявити симптоми небезпечного стану злочинця, шляхом його поміщення в спеціальні клінічні умови. Користуючись методами клінічної кримінології, можна провести повне обстеження особистості злочинця, поставити кримінологічний діагноз, а на його основі дати спеціальний прогноз і визначити програму поведінки зі злочинцем, здійснюючи відповідний експеримент. Таким чином, клінічне спостереження за особою злочинця, на думку Пінателя, будується на основі повної аналогії з медичною практикою [3, с. 126].

Представник австрійської школи клінічної кримінології — З. Фрейд — вважав, що злочинність є результатом дефективного розвитку особистості. Тобто людина з початку народження є біологічно приреченою на постійну жорстоку боротьбу антисоціальних глибинних інстинктів (агресивних, статевих, страху) з моральними установками особистості. У випадку, якщо активність свідомості виявляється недостатньою, «пригноблені» антисоціальні інстинкти і потяги прориваються назовні та виражаються у вигляді злочину [4, с. 49].

Сьогодні клінічна кримінологія широко вивчається та застосовується у всьому світі під час роботи з особами, які вчинили злочин. Так, наприклад, у спеціалізованих вищих навчальних закладах Ізраїлю, Канади та Великої Британії впроваджені кафедри клінічної кримінології, на яких досліджуються біопсихологічні та біологічні концепції запобігання злочинності. Також поширеним є застосування до злочинців медикаментозного та хірургічного лікування.

Список використаних джерел

1. Ферри Э. Уголовная социология / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М, 2005. — VIII, 658 с. — (Библиотека криминолога).
2. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М, 2004. — VIII, 391 с. — (Библиотека криминолога).
3. Герцензон А. А. Новейшая биопсихологическая концепция криминологии: [Рецензия] / А. А. Герцензон. // Правоведение. — 1968. — № 1. — С. 123–128.
4. Михайлов О. Є. Кримінологія. Навчальний посібник. — К. : Знання, 2012. — 565 с.

КРИМІНОЛОГІЯ МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Кримінологія масових комунікацій — напрям кримінології, запроваджений наприкінці ХХ століття, у якому здійснено систематизацію знань про закономірності злочинності у сфері масової інформації та масово-комунікативних методів впливу на широкий спектр злочинності.

Провідні вчені у галузі кримінології масових комунікацій (Г. Н. Горшенков, В. М. Бурлаков, С. В. Максина, Д. А. Шестаков, В. М. Дрьомін, О. І. Напиральська та інші) вважають, що сучасне інформаційне середовище сприяє відтворенню злочинності, а у взаємозв'язку явищ «інформація — злочинність» виявляється стійка системна взаємодія. Носії та провідники інформації масового споживання перетворилися на могутній інструмент психологічного впливу. Сучасні засоби прийому і передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлень про більшість соціальних явищ. Результатом дії інформації є розповсюдження та зміцнення певних духовних цінностей, ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки і поведінку людей [1, с. 19].

Представники зазначеного напрямку передумовою вчинення злочину вбачають негативний вплив засобів масової інформації на формування девіантних установок та різноманітних поведінкових відхилень. Зміст і форми інформаційних потоків у засобах масової інформації розглядаються ними як умова вчинення злочинів через доведеність об'єктивно існуючого механізму їхнього впливу на формування суб'єктивних властивостей особистості, зокрема й у випадках, коли особа вже має психічні відхилення або певні девіації, а інформаційне повідомлення виступає каталізатором зовнішнього прояву цієї девіантності, оскільки сфера дії причин — це, передусім, стадії мотивації та прийняття рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення засобів її досягнення саме як злочинних [2, с. 11].

Так, наприклад, В. М. Дрьомін зазначає, що стереотипізація злочинності у свідомості людей з певних моральних позицій починає відбуватися вже у ранньому віці. Формування злочинних практик як соціальних інститутів засновано на сприйнятті певних ціннісних орієнтацій, які пропагуються засобами масової інформації. Через канали ЗМІ засвоюються стандарти зовнішнього вигляду і поведінки, у тому числі і соціально несхвалюваної, отримуються знання про способи вчинення злочинів. Криміногенний вплив демонстрації

сцен жорстокості й актів агресії можна розглядати з двох позицій: вплив на особу і вплив на інформаційну функцію [1, с. 20].

Найважливішим наслідком «інформаційної» злочинності стає також страх, який ряд вчених розглядають як чинник віктимізації населення. Широке поширення інформації щодо злочинності та злочинців створюють у суспільстві етично-психологічні умови для інституціоналізації злочинності як звичайної соціальної практики.

У регуляції поведінки людини безперервно взаємодіють усвідомлювані та неусвідомлювані, раціональні та емоціональні компоненти. Виходячи з того, що провідне місце в мотивації злочинної поведінки посідають потреби людини, система яких відображає інтереси, ціннісні орієнтації та соціальну позицію особистості, саме дисгармонійність, деформація і деградація потреб особистості відбувається в процесі її соціалізації, одним із значущих агентів якої є засоби масової комунікації.

Сучасні технічні винаходи ХХ століття, одним із яких є світова мережа Інтернет, призвели до зростання кількості насильницьких злочинів, які, у першу чергу, вчиняються неповнолітніми особами, нестійка психіка яких щоденно піддається негативному впливу розважальних сайтів та певного циклу ігор.

Одним із прикладів негативного впливу на психіку особи послуг Інтернету є аудіостимулятори або так звані «цифрові наркотики» (аудіофайли, які під час прослуховування імітують, як правило, дію наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, рідше — різноманітні відчуття, стани й настрої).

Дія аудіостимуляторів ґрунтується на феномені бінауральних ритмів, відкритих у 1839 р. німецьким ученим Дофе. Бінауральні ритми — це два тони, що мають різну частоту і подаються порізно в кожне вухо. Згідно із загальновідомим правилом частота биття звукових потоків, які накладаються один на одного, з близькими частотами дорівнюватиме їхній різниці.

Уважне вивчення впливу на організм людини бінауральних ритмів дає змогу дійти висновку, що найвужче місце в теорії — можливість кваліфікації ймовірних наслідків після прослуховування аудіостимуляторів, якими є не тільки злочинна діяльність, а й випадки суїциду.

Сьогодні в Україні здійснюється моніторинг засобів масової інформації, що виявляється у перегляді програм розважальних теле-, радіопередач, а також кінопродукції, яка пропагує насильство та злочинний спосіб життя. Актуальним напрямком кримінології масових комунікацій є віктимологічне запобігання злочинам, які вчиняються через негативний вплив засобів масової інформації.

Список використаних джерел

1. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.08 / В. М. Дрьомін. — О. : Одеська національна юридична академія, 2010. — 38 с.
2. Напиральська О. І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / О. І. Напиральська. — З. : Класичний приватний університет, 2010. — 22 с.
3. Пономарьова Т. І. Суспільна небезпека аудіостимуляторів: кримінально-правовий аналіз // Віче. — 2012. — № 24. — С. 10–12.

КРИМІНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА

Кримінологія політична — напрям у кримінології, у якому досліджуються закономірності, взаємозв'язок злочинності та політики, а також загальнокримінальні злочини, що вчиняються в політичній сфері.

Одним із перших кримінологів, що звернулися до проблеми політичної злочинності, був Ч. Ломброзо, який заперечував існування принципових розбіжностей між політичними і загальнокримінальними злочинами. Ломброзо розглядав політичні злочини як явище, що корениться в біологічній природі людини. Наукова позиція Ч. Ломброзо викликала суперечливі відгуки. Протягом більшої частини ХХ століття феномен політичної злочинності залишався за межами ґрунтовних кримінологічних досліджень. Розмежування кримінології і політики, виокремлення вчення про злочин та про державу констатував, зокрема, відомий кримінолог Д. Матза. Інтерес до міжнародної і політичної злочинності помітно підвищився наприкінці 1960 — початку 1970-х рр. під впливом її різкої активізації. Тероризм, незаконний обіг наркотиків і зброї, торгівля людьми — кожний із цих видів злочинної діяльності зайняв місце в суспільній свідомості як одна з важливих соціальних і політичних проблем. З цього часу почалося істотне розширення концептуальних меж кримінології та кримінального права [1, с. 492].

Формування та розвиток політичної кримінології як нового наукового напрямку наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. було обумовлено низкою обставин. По-перше, зняттям ідеологічних догм із кримінологічних досліджень пострадянського періоду. По-друге, усвідомленням фахівцями того, що в умовах реформування державності політична сфера життєдіяльності не менш криміналізована ніж інші. По-третє, необхідністю кримінологічної оцінки наслідків масових політичних репресій — протиправної діяльності вищих посадових осіб держави. По-четверте, появою цілої низки наукових (кримінологічних, політологічних, соціологічних, історичних, філософських та інших) робіт, у яких стверджувалося про наявність у суспільстві політичної злочинності або її окремих видів. По-п'яте, активним формуванням і розвитком світової політичної кримінології зарубіжними науковими та освітніми установами та їхніми фахівцями як одного з найбільш перспективних наукових напрямів.

Такі обставини обумовили започаткування підготовки зарубіжними освітніми та науковими установами науково-педагогічних кадрів — магістрів кримінології за спеціальністю «Політична кримінологія» (Universidad Autónoma de Nuevo León) [2, с. 854].

З моменту виникнення напрямку політичної кримінології та протягом останніх років розуміння її сутності зазнавало докорінних змін. Спочатку політична кримінологія існувала як напрямок, присвячений дослідженню взаємозв'язків між злочинністю та політичною діяльністю. Зі зміною підходів учених-соціологів та кримінологів до політичної злочинності та розподілення політичних злочинів на групи (Д. А. Шестаковим вперше було виокремлено дві групи політичних злочинів: злочини населення проти держави та її посадових осіб, злочини держави та її представників проти населення) змінилися погляди на визначення предмету політичної кримінології.

Перші наукові публікації, що вплинули на зародження та становлення вітчизняної політичної кримінології, з'явилися в суспільстві в пострадянський період у зв'язку із нагальною потребою нового осмислення злочинних зловживань вищих посадових осіб держави. Ці зловживання, на думку більшості вчених, полягали у масових політичних репресіях як окремих громадян, їхніх сімей, соціальних груп, що були «чужими» для радянського суспільства, так і цілих народів [3, с. 264].

Сьогодні політична кримінологія вдало запроваджена в навчальний процес у зарубіжних університетах та є однією з провідних дисциплін на кафедрах політичних та соціальних наук. Питання щодо викладання зазначеної дисципліни у якості спеціального курсу, спрямованого на додаткове отримання кримінологічних знань про політичну злочинність, закономірності її відтворення та існування, а також заходи, які її утримують на соціально прийнятному рівні, вирішується різноманітними способами, найбільш розповсюдженим з яких є викладання політичної кримінології як факультативного курсу на факультетах юри-

дичної спрямованості [4, с. 261]. У зарубіжних країнах (США, Франція та ін.) існує фах політичного кримінолога.

В Україні політична кримінологія як самостійний напрямок кримінології та навчальна дисципліна тільки починає свій розвиток (про що свідчать роботи А. П. Закалюка, Н. А. Зелінської, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова). Однак дослідження політичної злочинності, яка пов'язана не тільки зі злочинами, які вчиняються проти держави, а й зі сферою політичного буття суспільства, є важливим для всього комплексу наук кримінально-правового циклу.

Список використаних джерел

1. Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» // Н. А. Зелінська, Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — С. 491–497.
2. Кабанов П. А. Российская политическая криминология: спорные вопросы и неоднозначные ответы // Право и политика. — 2013. — № 7. — С. 854–867.
3. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки: Власть и право // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Власть и право. — Нижний Новгород : Изд-во ННГУ. — 2003. — Вып. 2 (7). — С. 257–266.
4. Губанова Е. В. Политическая криминология: интеграция двух наук / Е. В. Губанова // Право і суспільство. — 2013. — № 6/2. — С. 259–261.

КРИМІНОЛОГІЯ РАДИКАЛЬНА

Кримінологія радикальна — напрям кримінології, концепція якого базується на усвідомленні причини злочинності у недосконалості політичного та соціального рівня держави та пригнічення з її боку, існуванні аномій (від франц. *anomie* — беззаконня, відсутність норм) та стигм (від грец. *stigma* — клеймо). Прихильники радикальної кримінології (Г. Блох, Д. Гейс, Д. Конгер, В. Міллер, Р. Куїнні, Ф. Зак, Я. Тейлор, П. Валтон, Д. Янг) вважають злочинця заручником обставин, у яких він вимушений вчиняти злочин для задоволення природних потреб.

Радикальна кримінологія стала послідовницею соціальної кримінології, яка на початку 60-х років була названа «соціологією девіантної поведінки», в основу якої покладено дві теорії: теорію аномії Еміля Дюркгейма та теорію стигматизації Едвіна Лемерта, Говарда Беккера і Кая Еріксона.

Теорія аномії належить французькому соціологу позитивісту Емілю Дюркгейму, який уважав, що аномія, як протилежність стабільного соціального порядку, виникає тоді, коли держава і суспільство послаблюють свій контроль за велінням індивідів. Це відбувається в епохи промислових, економічних і соціально-політичних криз [1, с. 257].

У ХХ ст. значний внесок у розробку концепту аномії вніс американський соціолог Р. Мертон, для якого невідповідність між цілями і засобами їх досягнення виступає одним із головних підстав стану аномії. Учений виділяє кілька основних типів відносин між цілями і засобами в соціальній діяльності індивідів і груп: законотворчу поведінку, обрання позитивних цілей та настільки ж позитивно забарвлених засобів їх досягнення; протиправну поведінку, коли вибір позитивних цілей супроводжується свободою у виборі засобів; ритуальну поведінку, яка передбачає зосередженість на засобах в умовах повного відходу від тих цілей, яким вони мають служити; ескапістську поведінку, яка передбачає негативне ставлення і до соціально значимих цілей, і до засобів їх досягнення (характерно для алкоголіків, наркоманів, самогубців); бунтарсько-революційну поведінку, що заперечує загальноприйняті, традиційні цілі та засоби і замінює їх новими цілями і новими засобами [1, с. 258].

Прихильники теорії стигматизації взяли за основу головну ідею конфліктології, відповідно до якої індивіди часто не можуть порозумітися один з одним через те, що розходяться у своїх інтересах і поглядах на життя. При цьому ті, хто знаходяться при владі, мають можливість висловлювати свої погляди і принципи в нормах, що визначають інституційне життя, і з успіхом навішують негативні ярлики на порушників цих норм. Їх цікавить процес, у результаті якого окремі індивіди отримують клеймо девіантів, починають розглядати свою поведінку як девіантну [1, с. 260].

Прихильники теорії стигматизації — Едвін Лемерт, Говард Беккер і Кай Еріксон — стверджують, що, по-перше, жоден вчинок сам по собі не є кримінальним або некримінальним по суті. «Заперечність» вчинку обумовлена не його внутрішнім змістом, а тим, як оточуючі оцінюють такий вчинок і реагують на нього. Відхилення завжди є предметом соціального визначення. По-друге, усім людям властива девіантна поведінка, пов'язана з порушенням певних норм. Прихильники даної теорії заперечують популярну ідею про те, що людей можна поділити на нормальних і тих, що мають якісь патології [2, с. 304].

Прихильники теорії стигматизації називають такі дії первинною девіацією, визначаючи її як поведінку, що порушує соціальні норми, але зазвичай виходить з-під контролю правоохоронних органів.

О. Гумін вважає, що радикальна кримінологія обґрунтовує необхідність кардинальних заходів як умови боротьби зі злочинністю, а саме — знищення системи соціальної нерівності, суспільства багатих і знедолених, їхню експлуатацію, безробіття, убогість, нещасття [3, с. 176].

Радикали продемонстрували, яким є співвідношення науки і політики в розробці ефективної суспільної системи впливу на злочинність. Наукові напрями умовно можна розділити на дві групи: з одного боку — ті, що підтримували правлячі політичні кола і які розвивали свої наукові концепції в руслі панівної політики, з іншого боку була опозиція.

Опозиційні напрями також неоднорідні. Одні вчені прагнуть відгородитися від політики, заглиблюючись у фундаментальні проблеми, аналіз яких можливий безвідносно до політичної реальності. Їхній головний науковий інструмент — інтелект, логіка і спеціальні методики. Інші, розуміючи, що в руслі порочної державної політики реалізувати продуктивні наукові ідеї неможливо, вступають у боротьбу з нею. Інтелект, логіка і спеціальні методики в їхньому арсеналі відступають на задній план [4, с. 97].

Науковий радикалізм, політична сміливість, готовність до самопожертви стають їхнім девізом. Для виникнення радикального напрямку в науці необхідні певні умови. До них можна віднести відносну зрілість фундаментальних теорій, розробку достатньо чіткої концепції практичного вирішення проблеми ефективного впливу на злочинність.

На думку українського кримінолога О. М. Костенка, однією з актуальних фундаментальних проблем, від вирішення якої залежить прогрес українського суспільства, є проблема експлуатації людини людиною. Якщо є експлуатація — є поділ на «класи»: «клас» експлуататорів і «клас» експлуатованих. З позицій принципу соціального натуралізму, запропонованого О. М. Костенком, суспільство завжди ділиться на два класи: 1) «клас» із розвинутою соціальною культурою; 2) «клас» із відсутньою соціальною культурою [5, с. 121-122, 190-191].

Сьогодні радикальна кримінологія розвивається менш стрімко, що, у першу чергу, пов'язано із соціальним та політичним розвитком держави. Марксистські теорії майже відійшли на задній план, а отже поділ людей на класи сьогодні вже не є актуальним.

Список використаних джерел

1. Бачинин В. А. Соціологія: Три курса лекцій студентам-юристам / В. А. Бачинин. — Х. : Консум, 2003. — 576 с.

2. Волков Ю. Г., Добреньков В. И., Нечипуренко В. Н., Попов А. В. Социология : учебник / под ред. проф. Ю.Г. Волкова. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Гардарики, 2003. — 512 с.
3. Гумін О. Інтегративна функція кримінології в системі наук про людину / О. Гумін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. — 2014. — № 782. — С. 175–181.
4. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Учебное пособие. — М. : Изд. группа ИНФРА. М-НОРМА, 1997. — 374 с.
5. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу : монографія. — К. : Атіка, 2008. — 352 с.

КРИМІНОЛОГІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНА

Кримінологія пенітенціарна (від лат. *penitentarius* — виправний) — учення про злочинність в установах відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства.

Протягом усієї історії існування кримінології як самостійної науки особлива увага вчених приділялася профілактиці рецидивної злочинності (індивідуальній профілактиці злочинів, що охоплює осіб, які вчинили злочини та стосовно яких суд прийняв рішення про застосування покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства), що зумовило виникнення й розвиток пенітенціарної кримінології, яка є відносно новим науковим напрямом, сформованим для забезпечення поглибленого вивчення причин та умов злочинів, які вчиняються у пенітенціарних закладах.

В останні роки, особливо у зарубіжних країнах, достатньо велика увага приділяється вивченню взаємозв'язку пенітенціарної науки з кримінологією. Це пояснюється тим, що в зарубіжних країнах часто галузь пенітенціарних знань відносять до кримінології. Результатом такого взаємозв'язку стала поява нової галузі знань — пенітенціарної кримінології, оскільки до предмета кримінології входить учення про особу злочинця та попередження злочинів, а у сферу інтересів пенітенціарної науки — вивчення поведінки засуджених та попередження рецидиву злочинів як під час виконання покарання, так і після його відбуття [2, с. 304].

Представниками пенітенціарної кримінології є О. М. Джужа, М. М. Гернет, Є. Г. Ширвиндт, О. Я. Естрін та інші. Окремі питання пенітенціарної кримінології досліджувалися професором Я. І. Гілінським, який зазначав, що пенітенціарна кримінологія є соціологією покарання, яка включає в себе знання про реальне відбування покарання, контингент осіб, що відбувають покарання (арештантів), взаємовідносини між ними, персоналом пенітенціарних установ, побут (традиції, норми поведінки, жаргон), злочини, що вчиняються засудженими.

Виникнення пенітенціарної кримінології, у першу чергу, зумовлене необхідністю відвернення можливості виникнення певного роду девіацій, що притаманні для осіб, які відбувають призначене їм покарання. Існування кримінальної субкультури (фоновий для злочинності явища), яке виражається в сукупності «норм» поведінки засуджених (жаргон, татування, жести) негативно впливає на психіку особи, наслідком чого є переоцінка цінностей та підміна сталих у суспільстві понять.

Сучасні погляди на пенітенціарну кримінологію є неоднозначними. З одного боку основним напрямком дослідження є злочинність осіб, які відбувають покарання, з іншого — злочинність працівників установ та закладів відбування покарання. Найбільшу зацікавленість викликають злочини, які вчиняються засудженими спільно із працівниками пенітенціарних закладів. Так, наприклад, М. В. Елеськін вважає, що специфіка злочинності у виправних установах зумовлена існуванням злочинності серед працівників виправних установ. На думку вченого, у пенітенціарних закладах складається сприятлива ситуація для

вчинення корупційних правопорушень, проступків і заступництва або потурання їх приховування, до того ж є готовий брати участь у цій корупції спецконтингент засуджених, з їх протиправними поглядами і переконаннями, що сприяли вчиненню ними злочинів. Окрема частина з них, «підкована» кримінальною ідеологією, безумовно, прагне шляхом підкупу повернутися на свободу і займатися своєю звичною «справою». Тому вони шукають і нерідко знаходять тих, хто, нехтуючи принципами моралі і права, заради наживи чи іншої вигоди готовий «продавати» свої владні повноваження, честь та гідність [3, с. 417].

В Україні розвитку пенітенціарної кримінології сприяла ратифікація Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 р.

За рекомендацією п'ятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поводження з в'язнями, що відбувся у 1975 р., Економічна та Соціальна Рада (резолюція 1993 (LX) від 12 травня 1976 року) зверталася до Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею з проханням вивчити сферу застосування Мінімальних стандартних правил (по суті, питання про те, які категорії осіб, що підлягають затриманню, охоплені Правилами) і сформулювати комплекс процедур для їх здійснення, тобто подати рекомендації про те, як слід забезпечувати гласність і дотримання цих Правил у національному пенітенціарному праві, у тому числі про процедури представлення доповідей Організації Об'єднаних Націй з питань про їх застосування [4].

Таким чином, зусиллями міжнародної правової спільноти, зарубіжних та вітчизняних учених-кримінологів було зроблено великий внесок у кримінологічну науку. Із появою пенітенціарної кримінології актуальними стали дослідження, у яких вивчалися питання злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі та шляхи боротьби із ними [5, с. 213]. Ученими було розроблено комплекси заходів, серед яких: здійснення постійного оперативного (у тому числі і за допомогою технічних засобів) контролю за криміногенними зонами в установах виконання покарань, проведення комплексних профілактичних операцій в установах виконання покарань за участю всіх підрозділів, реалізація заходів протидії професіоналізації та консолідації злочинців, забезпечення психологічної підтримки засуджених, які прибувають у місця позбавлення волі, особливо в період пенітенціарної адаптації, вдосконалення постпенітенціарної практики контролю, вжиття необхідних заходів щодо виявлення осіб, які потребують психологічного, клініко-психіатричного або іншого обстеження з метою блокування і усунення відхилень, які травмують психіку.

Все це на сьогодні є міцним інструментарієм боротьби із пенітенціарною злочинністю та системою, яка утворює предмет і завдання пенітенціарної кримінології.

Список використаних джерел

1. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. — К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. — 264 с.
2. Антонян Е. А. Некоторые современные теории в пенитенциарной науке / Е. А. Антонян // Е. А. Антонян, Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. — 2008. — № 1. — С. 304–306.
3. Елеськин М. В. Криминологическая характеристика и тенденции динамики преступности в исправительных учреждениях / М. В. Елеськин // «Черные дыры» в российском законодательстве. — 2006. — № 1. — С. 416–420
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Українсько-Американське Бюро захисту прав людини. — Київ, 1996. — 52 с.

5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. — 2-ге вид. перероб. і доп. — Х. : Право, 2009. — 288 с.

Бесчастный Виктор Николаевич,
доктор наук по государственному управлению,
професор, заслуженный юрист України
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Назымко Егор Сергеевич,
доктор юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Лосич Сергей Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ОТДЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

В предлагаемой статье даны определения криминологических терминов, которые разрабатывались учеными института и вошли в «Украинскую криминологическую энциклопедию» (вышла в 2017 году).

Термины даны по принципу «от общего к частному (частичному)». Изложение материала начато с базового определения криминологических теорий. В дальнейшем рассматриваются те теории противодействия преступности, которые сейчас возрождаются в отечественной науке и которые вызывают наибольший интерес среди юристов, ученых и всех, кто интересуется вопросами противодействия преступности.

Ключевые слова: криминология, теории, преступность, детерминанты, противодействие, предупреждение, нейтрализация.

Victor Beschastnyy,
doctor of science on public administration
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

Egor Nazymko,
doctor of laws
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

Sergey Losych,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

CRIMINOLOGICAL THEORIES: GENERAL CONCEPTS AND CHARACTERISTIC OF SEPARATE AREAS

In the offered article criminological definition of terms are given, which were developed by scientists of the Institute and included in the "Criminological Ukrainian Encyclopedia" (published in 2017).

The terms are presented according to the principle "from general to specific (partial)". The presentation of the material was started with a basic definition of criminological theories. Further theories of combating crime are regarded, which are being revived in the native science, that are of most interest among the lawyers, scholars and all those who is interested in combating crime.

Key words: criminology, theories, crime, determinants, resistance, prevention and neutralization.

Надійшла до редколегії 15.01.2017